

Гумін О.М.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0002-8016-945X

Бараняк В.М.,
кандидат хімічних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0001-6161-7862

ОСНОВНІ НАПРЯМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ

MAIN DIRECTIONS OF CRIMINAL CLASSIFICATION OF CRIMES

Стаття присвячена аналізу теоретичних положень криміналістичної класифікації злочинів, проведено порівняльне дослідження елементів криміналістичної класифікації і криміналістичної характеристики злочинів. Наголошено на практичному застосуванні криміналістичної класифікації злочинів.

У класифікаційних дослідженнях злочинів криміналістична наука довгий час використовувала зазвичай лише кримінально-правову класифікацію таких явищ, регламентовану кримінальними кодексами. Ця тенденція характерна і для сучасного етапу розвитку криміналістики.

Криміналістична класифікація злочинів здійснюється залежно від наслідків злочинного діяння, за мотивами їх скоєння має не тільки кримінально-правове, а й криміналістичне значення. На цій основі виокремлено роди злочинів, що можуть бути конкретизовані і доповнені злочинами, що вчиняються з корисливих мотивів; для задоволення сексуальних спонукань; для полегшення скоєння інших злочинів; для приховування інших злочинів, уникнення відповідальності за їх скоєння; у зв'язку з перевищенням меж необхідної оборони; у зв'язку з реалізацією помилково сприйнятих особистих і суспільних інтересів; у зв'язку з бажанням досягти певних цілей з найменшими витратами і зусиллями.

Криміналістичні значимі ознаки обстановки скоєння злочину можуть бути використані як основа криміналістичної класифікації злочинів.

Самостійне наукове і практичне значення мають такі криміналістичні класифікації злочинів: за ступенем доступності для сприйняття його обставин і наслідків; за особливостями взаємодії з жертвою злочину; за структурною складністю; за локалізацією злочинних дій.

Криміналістичні класифікації злочинів істотно впливають на більшість системних досліджень злочинної діяльності в криміналістиці, розробку методичних рекомендацій щодо їх розслідування і попередження. На їх основі створюються нові методики розслідування злочинів і коригуються вже наявні. У зв'язку з реалізацією методичних рекомендацій на практиці криміналістична класифікація злочинів має не тільки теоретичне, а й практичне значення.

Ключові слова: криміналістична класифікація злочинів, криміналістична характеристика злочинів, елементи криміналістичної класифікації злочинів, елементи криміналістичної характеристики злочинів.

The article is devoted to the analysis of theoretical provisions of forensic classification of crimes, a comparative study of the elements of forensic classification and forensic characteristics of crimes. Emphasis is placed on the practical application of forensic classification of crimes.

In the classification of crimes, forensic science has long used, as a rule, only the criminal law classification of these phenomena, regulated by criminal codes. This trend is characteristic of the current stage of development of criminology.

Forensic classification of crimes is carried out depending on the consequences of a criminal act on the grounds of their commission has not only criminal law but also forensic significance. On this basis, the types of crimes that can be specified and supplemented by crimes committed for selfish motives; to satisfy sexual urges; to facilitate the commission of other crimes; to conceal other crimes, to avoid responsibility for their commission; in connection with exceeding the limits of necessary defence; in connection with the realization of erroneously perceived personal and public interests; due to the desire to achieve certain goals with the least cost and effort.

Forensic significant features of the situation of the crime can be used as a basis for forensic classification of crimes.

The following forensic classifications of crimes have independent scientific and practical value: on degree of availability for perception of its circumstances and consequences; according to the peculiarities of interaction with the victim of the crime; by structural complexity; by localization of criminal acts.

Forensic classifications of crimes significantly affect most systematic studies of criminal activity in forensics, the development of guidelines for their investigation and prevention. Based on them, new methods of crime investigation are created and existing ones are corrected. In connection with the implementation of methodological recommendations in practice, forensic classification of crimes has not only theoretical but also practical significance.

Key words: *forensic classification of crimes, forensic characterization of crimes, elements of forensic classification of crimes, elements of forensic characterization of crimes.*

У класифікаційних дослідженнях злочинів криміналістична наука довгий час використовувала, як правило, лише кримінально-правову класифікацію таких явищ, регламентовану кримінальними кодексами. Така тенденція характерна і для сучасного етапу розвитку криміналістики. Безсумнівно, така класифікація є обґрунтованою і придатна для вирішення низки криміналістичних завдань, але її застосування не завжди забезпечує в повному обсязі потреби криміналістичної теорії і слідчої практики, оскільки вона не може врахувати закономірностей, важливих у криміналістичному відношенні.

Водночас слід зауважити, що «чистої» криміналістичної класифікації злочинів не існує та існувати не може, позаяк саме поняття і явище «злочин» є не суто криміналістичним, а розроблене на основі кримінально-правового поняття, закріпленого кримінальним законодавством.

Криміналістична класифікація, як і інші класифікації злочинів, у своїй структурі використовує такі структурні частини цілої системи, як рід, вид і група.

Така класифікація передбачає одночасно і наявність у кожній з частин специфіки виду і групи злочинів, властивої тільки їм, і водночас знань, що відображають усю сукупність такого роду.

Протягом тривалого часу різні автори пропонували свої класифікації злочинів за різними ознаками: за способом скоєння злочину, способом приховування злочину; злочинним досвідом особи, яка вчинила злочин; місцем його скоєння [1]; особою злочинця, особою потерпілого [2], обстановкою скоєння злочину, включаючи в останню сферу злочинної поведінки типологічні та інші особливості особи злочинця, його злочинний досвід, вид і окремі ознаки потерпілих [3].

Р.С. Белкін запропонував криміналістичну класифікацію злочинів за елементами їх складу як кримінально-правового поняття [4]. Вважаємо, що запропонована Р.С. Белкіним класифікація є не досить повною. Так, класифікацію злочинів, пов'язаних із суб'єктами злочину, необхідно доповнити такими видами злочинів: злочини, що вчиняються особами психічно здоровими, з дефектами психіки (що не виключають осудності і виключають її); алкоголіками і неалкоголіками, наркоманами і особами, які такими не є. У класифікацію злочинів, пов'язаних з об'єктом злочину, пропонуємо включити класифікацію

злочинів залежно від різновиду потерпілих від злочину, потерпілим за яким є фізична особа, юридична особа, держава.

Найбільш істотний внесок у криміналістичну класифікацію злочинів зробив В.А. Образцов. Як класифікаційні ознаки автор використовує ознаки: злочину (злочинця, мотиву і мети злочину, об'єкта, засобів, процесу і результатів злочину); обстановки скоєння злочину; діяльності, пов'язаної з виявленням та розслідуванням злочинів (суб'єкта розслідування, об'єкта розслідування, завдань розслідування, засобів розслідування, процесу розслідування, результатів розслідування) [5]. Можливість використання третьої групи ознак (ознаки діяльності з виявлення та розслідування злочинів) як підстав для криміналістичної класифікації злочинів викликає у багатьох авторів суттєві заперечення [6]. На нашу думку, остання група не має ніякого відношення до криміналістичної класифікації злочинів і повинна розглядатися в межах загальних положень методики розслідування злочинів. Що ж стосується другої групи підстав класифікації, то В.А. Образцов загалом обґрунтовано пропонує використовувати як критерії класифікації ознаки обстановки скоєння злочину, яка як зовнішнє середовище перебуває за межами злочину. Крім того, наявне і вузьке поняття обстановки скоєння злочину. У такому розумінні обстановка діяння повністю належить до злочинного посягання і є одним з криміналістичних елементів злочину. Тому класифікація злочинів залежно від ознак обстановки скоєння злочину (у вузькому сенсі) може належати до першої групи підстав для криміналістичної класифікації злочинів, запропонованої В.А. Образцовим.

Вважаємо, що однією з наукових основ криміналістичної класифікації злочинів є криміналістична характеристика злочинів (далі – КХЗ), а її елементи є підставами класифікації – ознаками, які можуть бути покладені в основу логічного поділу. Обов'язковими елементами КХЗ, на нашу думку, є предмет злочинного посягання, спосіб скоєння злочину, суб'єкт злочину, наслідки злочинного діяння [7]. Як факультативні елементи ми виділяємо особу потерпілого, обстановку скоєння злочину (що включає у себе місце і час скоєння злочину), мотиви і мету скоєння злочину (в умисних злочинах).

У літературі за предметом злочинного посягання виокремлюють злочини, що мають матеріальний предмет посягання (злочини, вчинені щодо людини (людей), її життя, майна), і злочини, предмет яких не є матеріалізований, наприклад порушення авторських прав.

Злочини, що мають матеріальний предмет посягання, можна поділити на злочини, предмет яких є життя, здоров'я людини, майно (державне, фізичних і юридичних осіб) тощо. Наведений поділ належить до кримінально-правової класифікації, але може бути розвинений стосовно криміналістичної класифікації злочинів. Такі види можуть підлягати подальшому поділу. Так, злочини, які посягають на здоров'я людей, можуть бути розділені на групи залежно:

1) від застосування щодо потерпілого насильства;

2) від характеру заподіяної їм шкоди (матеріальної, фізичної і моральної), її особливостей, статевої і вікової категорії потерпілих, їх кількості, відношення до злочинця тощо [8].

За способом скоєння злочину можна класифікувати на злочини, які реалізуються: 1) шляхом вчинення активних дій і 2) шляхом утримання від необхідних дій [9].

В.А. Образцов цілком обґрунтовано вважає, що доцільно під час класифікації злочинів виходити зі специфіки: 1) способів, що застосовуються злочинцем під час скоєння злочинів в умовах суспільно корисної професійної діяльності і поза цими умовами; 2) способів, що характерні для певних галузей господарства і видів діяльності, поведінки у побуті, для певних типів (груп) осіб (посадових осіб, рецидивістів тощо). Під час наступної класифікації можуть використовуватися зв'язок способів з певними видами знарядь та іншими засобами, ситуаціями їх застосування (скоєння злочинів відкрито і таємно; на вулиці, в транспорті, що рухається, тощо) і ознаки способів, властивих окремим видам і різновидам злочинів [10]. Зокрема, під час класифікації злочинів за засобами їх скоєння виділяються, по-перше, злочини, скоєні з використанням певних знарядь; по-друге, злочини, скоєні без використання будь-яких засобів.

Залежно від видів знарядь, що використовуються, класифікація може бути продовжена. Перша група включає в себе злочини, що скоєні: 1) за допомогою традиційних або високотехнологічних засобів (комп'ютерні злочини тощо); 2) безконтактним (неправомірною доступу до комп'ютерної інформації тощо) і контактним способами (шляхом використання механічного, біологічного, хімічного впливу). Суттєве значення для класифікації та розслідування злочинів має використання злочинцем як знаряддя злочину зброї, предметів, що застосовуються як зброя, та інших предметів, а також використання задалегідь підготовленого знаряддя злочину або випадкових предметів.

Злочини за суб'єктами їх скоєння класифікуються залежно: 1) від біологічних властивостей людини (віку, статі тощо); 2) від соціально зумовлених властивостей [11] (соціального, в тому числі і професійного оточення; наявності або відсутності фізичних недоліків, психічних аномалій тощо). Класифікація залежно від біологічних і соціально зумовлених властивостей людини має вагомий криміналістичний значення, позаяк вона характеризує специфіку тієї чи іншої злочинної діяльності, її слідів, діяльності з виявлення та розслідування злочинів, скоєних певними видами злочинців.

При цьому всередині кожного цього роду є можливий подальший розподіл. Наприклад, залежно від наявності або відсутності у особи злочинного досвіду виділяють злочини, скоєні вперше, і злочини, скоєні за наявності раніше скоєного злочину. Останній рід може бути поділений на такі види: допенітенціарні, пенітенціарні і постпенітенціарні злочини. Водночас кожній з цих підгруп властива своя специфіка. Так, для пенітенціарних злочинів, внаслідок замкненості виправної установи, обмежене місце скоєння злочинів, а також коло осіб, які їх вчинили. Наприклад, починаючи розслідування вбивства у виправній установі, слідчий уже знає місце скоєння злочину і місце знаходження кола підозрюваних осіб [12]. Своєю чергою зазначені види можуть бути класифіковані на групи. Так, наприклад, пенітенціарний злочин В.В. Ніколайченко класифікує залежно від терміну позбавлення волі, типу злочинної поведінки і місця вчинення злочинів [12].

Криміналістична класифікація злочинів здійснюється і залежно від наслідків злочинного діяння. Тут варто розглянути сліди, які є частиною таких наслідків. Для криміналістики особливу актуальність має класифікація злочинів залежно від співвідношення часу утворення слідів і часу виявлення їх під час розслідування. За таким критерієм можна розмежувати: 1) злочини, що розслідуються по гарячих слідах, коли між скоєнням злочину і часом його виявлення проходить невеликий проміжок часу (від декількох годин до трьох діб). Тут з'являється можливість ефективно використати доказову і тактичну інформацію, отриману під час огляду місця події, і своєчасно вживати заходів щодо розшуку злочинців; 2) злочини, розслідування яких починається після періоду часу від чотирьох діб і до року; 3) злочини минулих років.

Класифікація злочинів за мотивами їх скоєння має не тільки кримінально-правове, а й криміналістичне значення. Виокремлені на цій основі роди злочинів можуть бути конкретизовані і доповнені злочинами, що вчиняються: 1) з корисливих мотивів; 2) для задоволення сексуальних спонукань; 3) для полегшення скоєння інших злочинів; 4) для приховування інших злочинів, уникнення відповідальності за їх скоєння; 5) у зв'язку з перевищенням меж

необхідної оборони; 6) у зв'язку з реалізацією помилково сприйнятих особистих і суспільних інтересів; 7) у зв'язку з бажанням досягти певних цілей з найменшими витратами і зусиллями.

Криміналістичні значимі ознаки обстановки скоєння злочину можуть бути використані як основа криміналістичної класифікації злочинів. Видається найбільш правильним поділ елементів обстановки скоєння злочинів за природно-кліматичними умовами (умови низьких і підвищених температур, особливості природного ландшафту, умови різної пори року і частин доби тощо) і соціальними умовами. Обидві групи умов перебувають між собою у постійній взаємодії.

Самостійне наукове і практичне значення мають такі криміналістичні класифікації злочинів:

1) за ступенем доступності для сприйняття його обставин і наслідків – відкриті і таємні. Відкриті, своєю чергою, можуть бути очевидними і неочевидними. Таємні можна поділити на латентні і такі, що легко виявляються;

2) за видом впливу на об'єкт посягання – злочини, пов'язані з фізичним, біологічним, хімічним і психічним впливом;

3) за особливостями взаємодії з жертвою злочину: а) злочини, пов'язані із загрозою фізичної розправи над жертвою злочину; б) злочини, пов'язані із психічною дією на жертву (загрози, обман і зловживання довірою);

4) за структурною складністю – прості (одноетапні) і складні (багатоетапні);

5) за локалізацією злочинних дій: а) злочини, для яких характерна локалізація злочинних дій в одному місці; б) серійні злочини.

У статті висвітлено лише окремі перспективні напрями криміналістичної класифікації, які, на наш погляд, необхідно піддати подальшій розробці та детальному дослідженню.

Звісно, криміналістичні класифікації злочинів істотно впливають на більшість системних досліджень злочинної діяльності в криміналістиці, розробку методичних рекомендацій щодо їх розслідування і попередження. На їх основі створюються нові методики розслідування злочинів і коригуються вже наявні. У зв'язку з реалізацією методичних рекомендацій на практиці криміналістична класифікація злочинів має не тільки теоретичне, а й практичне значення.

Список використаних джерел:

1. Герасимов І.Ф. Деякі проблеми розкриття злочинів. Свердловск, 1975. С. 151–155.
2. Возгрин І.Л. Криміналістична методика розслідування злочинів. Криміналістика / Відп. ред. Н.П. Яблоков. Москва, 1995. С. 4–86.
3. Яблоков Н.П. Загальні положення криміналістичної методики розслідування злочинів. Криміналістика / Відп. ред. Н.П. Яблоков. Москва, 1995.
4. Белкін Р.С. Курс криміналістики. Москва, 1979. Т. 3. С. 193–200.
5. Образцов В.А. Криміналістична класифікація злочинів. Красноярськ, 1988. С. 80–127.
6. Головін О.Ю. Криміналістична систематика / За заг. ред. М.П. Яблокова. Москва, 2002. С. 142.
7. Лаврухін С.В. Поведінка злочинця як об'єкт криміналістичного моделювання. Саратов, 2006. С. 28.
8. Образцов В.А. Криміналістична класифікація злочинів. Красноярськ, 1988. С. 98.
9. Жорданія І.Ш. Поняття, класифікація та правове значення способів вчинення злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Тбілісі, 1971. С. 9–11.
10. Образцов В.А. Криміналістична класифікація злочинів. Красноярськ, 1988. С. 89.
11. Лузгін І.М. Методологічні проблеми розслідування. Москва, 1973. С. 66.
12. Ніколайченко В.В. Пенітенціарні і постпенітенціарні злочини як об'єкт криміналістичного дослідження / Под ред. В.І. Комісарова. Саратов, 2005. С. 78.